

Євген Захаров. Права людини в Україні в 2015 р.: Основні тенденції [Електронний ресурс] / Захаров Євген // Права людини в Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. – URL: <http://www.khpg.org/pda/index.php?id=1455477587> (дата звернення: 24.02.2016)

ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ В 2015 Р.: ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ¹

Загальний огляд

Проблема дотримання прав людини сьогодні набула політичного і навіть геополітичного значення. Дії окремих політиків та політичних сил в Україні та поза її межами варто оцінювати з погляду, чи сприяють вони правам людини, чи, навпаки, порушують їх або створюють їм загрозу. Ці оцінки правозахисників неминуче стають політичними. Проте на відміну від політичних партій правозахисні організації не ставлять перед собою завдання досягти влади і реалізувати свої політичні програми. Їхні цілі – підвищити повагу до прав людини, покращити умови для їх здійснення, убезпечити права людини від загроз їх порушення, захистити жертв порушень прав людини, зняти ці порушення, якщо це можливо, чи хоча б мінімізувати їхні наслідки, домогтися відшкодування нанесеної порушеннями шкоди.

Оцінка державних і суспільних процесів та тенденцій у вказаному ракурсі невіддільна від оцінки їхньої спрямованості на збільшення свободи народу та відхід від посттоталітарної патерналістської держави. Україна здатна конкурувати з патерналістською значно більшою Росією, тільки коли сама перестане бути патерналістською. Критичними є також здатність до самодисципліни, подолання провінційності і браку освіти - тільки тоді можливе створення відповідальної стабільної влади і належного врядування. Питання дотримання прав людини – це, власне, питання про наявність фахового та ефективного громадського контролю за діями держави: чи заважає вона людям вільно чинити власною долею і чи спрямована вона на припинення чи бодай пом'якшення людських страждань, або, навпаки, байдужа до них. І про що б ми не говорили – про проведення мобілізації, чи допомогу внутрішнім переселенцям, чи черги на лінії розмежування, відповідь на це питання, як лакмусовий папірець, відділяє тренд на відхід від пострадянської держави і перетворення на державу, в якій переважають європейські цінності, від консервативного тренду збереження радянських рудиментів.

У цьому контексті Національна стратегія у сфері прав людини, затверджена Указом Президента №501/2015 від 25 серпня 2015 року, уявляється надто декларативним і еклектичним документом. Вона не охоплює державну політику щодо прав людини в цілому, не прочитує вказані антагоністичні тренди, а тільки розглядає розвиток окремих прав та свобод, залишаючи поза увагою такі вагомні для утвердження прав людини аспекти, як: система конституційного захисту прав людини та основоположних свобод; участь України в міжнародних юрисдикціях; розвиток судових та позасудових механізмів захисту прав людини; розвиток громадського контролю, парламентського та

¹ Підготовлено Євгеном Захаровим, директором ХПГ.

позапарламентського, за дотриманням та захистом прав людини; права людини в системі органів кримінальної юстиції та інші. Залишилися великі прогалини у розгляді окремих прав і свобод. Так, взагалі не розглядається право власності (!), яке за значущістю мало би бути в центрі уваги Стратегії, оскільки його здійснення і захист є ключовими для поступу країни; забуті такі суттєві для країни екологічні права; право на приватність зведено тільки до захисту персональних даних, а де ж приватність комунікацій, яка порушується щосекунди, та інші різновиди приватності? Стратегія позбавлена внутрішньої логіки: в ній змішані в купу права трьох поколінь, які мають різну природу і тому мали би розглядатися окремо і за різною лінійкою вимог.

План дій з реалізації Стратегії до 2020 року, затверджений розпорядженням КМУ від 23 листопада 2015 р. № 1393-р, виправляє частину недоліків Стратегії. Він більш логічно побудований, реалістичніший, проте він, звичайно, не може містити планування дій щодо вирішення проблем, не розглянутих в Стратегії. До його позитивів слід віднести планування спільної діяльності уряду, міжнародних експертних організацій та неурядових правозахисних організацій.

Тим не менше, незважаючи на критичні зауваження вище, зазначимо, що створення Стратегії та Плану дій є великим кроком вперед порівняльно з періодом 2010-2013 рр., коли ми заявляли про відсутність державної політики в царині прав людини, та періодом 2005-2009 рр., коли ми характеризували цю політику як безсистемну, неефективну та хаотичну. Якість Стратегії та Плану дій відображають рівень обізнаності в сфері прав людини, усвідомлення та розуміння проблем прав людини та основоположних свобод державними органами та громадськими організаціями, рівень їх потенціалу щодо прав людини, котрий, сподіваюсь, буде виростати по мірі реалізації Стратегії та Плану дій.

2015 рік був для України не менш складним, ніж рік попередній. Як і в 2014 році, в Україні існувало три різних реальності з правами людини: в окупованому Криму, частині Донбасу, контрольованій самопроголошеними ДНР та ЛНР, і в решті регіонів країни. Окупація частини територій України та збройний конфлікт на південному сході країни стали одним з головних джерел системного та масового порушення прав людини та основоположних свобод і, загалом, стримуючим фактором для поступу України в дусі ідей Революції гідності.

Розвиток окупації Криму, порушення прав людини внаслідок неї і намагання кримськотатарського народу опиратися політиці окупаційної влади, спрямованої на позбавлення їх етнічної та релігійної ідентичності, стан з правами людини на окупованих територіях в Донецькій та Луганській областях розглядаються в окремих розділах Доповіді.

Нові порушення прав людини

Окупація Криму та воєнний конфлікт на Донбасі мали наслідком найбільшу міграцію в Європі після Другої світової війни. У 2015 році міграція ще посилилася. Станом на 28 грудня 2015 року за даними Міністерства соціальної політики в Україні зареєстровано більше, ніж 1,66 млн. внутрішньо переміщених осіб. За різними оцінками, ще близько 0,5 млн переселенців не

реєструвалися в державних органах. Дотримання прав переселенців розглядається в окремому розділі доповіді.

В Україні в 2014 році з'явилися, а в 2015 році ще посилювалися екстраординарні порушення прав людини, яких раніше зовсім не було: безсудні страти, насильницькі зникнення, свавільні затримання та утримання під вартою поза будь-якою правовою процедурою, катування, воєнні злочини. За даними місії Управління Верховного комісара ООН з прав людини на кінець жовтня 2015 року внаслідок збройного протистояння загинуло близько 8000 і було поранено більше 17000 людей. Кількість розстріляних без слідства і суду та зниклих без вісті невідома, за різними оцінками вона коливається від 750 до 1200 жертв, але перевірити ці дані поки що не видається можливим. Так само не можна назвати точну цифру військових та цивільних полонених. Станом на 1 жовтня 2015 року за даними СБУ було звільнено 2763 особи, які перебували в місцях позбавлення волі самопроголошених ДНР та ЛНР. 16 січня 2016 року прес-служба СБУ [повідомила](#), що вдалося звільнити з полону 2998 осіб, ще 131 людина утримується в неволі, йдуть важкі переговори щодо їх звільнення.

Існує багато повідомлень про катування полонених під час затримання і тримання під вартою. Ці дії мають ознаки злочинів проти людяності. На жаль, органи державної влади не документували ці злочини і навіть не опитували звільнених людей. Ці функції взяли на себе громадські правозахисні організації, насамперед УГСПЛ та ХПГ, юристи яких спрямували до Європейського суду з прав людини декілька сотень заяв про незаконні арешти та утримання під вартою та катування військовополонених та цивільних заручників. [Моніторингове дослідження](#) з метою документування таких фактів, яке було проведено Коаліцією громадських організацій та ініціатив «Справедливість заради миру на Донбасі» у тісній співпраці з парламентським Уповноваженим з прав людини, виявило такі масштаби порушень фундаментальних прав людини та міжнародного гуманітарного права, які вимагають застосування міжнародних механізмів захисту прав людини в різних юрисдикціях та подальших досліджень. Результати аналізу 165 формалізованих анкет жертв порушень, проведеного дослідниками, свідчать про необхідність значно ширшого анкетування, подальшого збору та документування порушень прав людини в зоні збройного конфлікту та регулярного інспектування місць несвободи в ній. Якщо екстраполювати результати дослідження зібраних даних на весь масив позбавлених волі, то катуванням були піддані 87% військовополонених та 50% цивільних. Кількість місць тримання під вартою в самопроголошених ДНР та ЛНР була значно більшою, ніж повідомлялося органами влади: дослідники зафіксували 41 таке місце в ДНР та 38 в ЛНР, більшість з яких були зовсім непристосовані для утримання в'язнів. Щодо деяких місць позбавлення волі можна говорити про катування умовами тримання.

Суттєвою і такою, що стосується десятків тисяч постраждалих від збройного конфлікту цивільних осіб в Донецькій та Луганській областях, є проблема компенсації родинам вбитих в результаті обстрілів, пораненим, а також компенсації за втрачене чи зіпсоване в результаті обстрілів майно, насамперед, житло. Держава має якнайскоріше виробити та запровадити такі механізми.

Перспективи залагодження конфлікту на південному сході України

Крихкий мир тримається на Мінських домовленостях (важко назвати угодою документ, який не підписаний першими особами держави і не був ратифікований парламентом), з якими не може погодитися і в які не вірить частина українського суспільства. Позиція країн, які репрезентують ЄС в нормандському форматі відома: окрім Мінських домовленостей нічого немає. Якщо Україна відмовиться від їх виконання, вона залишиться наодинці зі своїм опонентом без європейської підтримки. Мир важливіший за все. Тому треба їх виконувати, незважаючи на всі перестороги та труднощі.

30 грудня президенти України, Росії, Франції та канцлер Німеччини в телефонній розмові подовжили Мінські домовленості на 2016 рік. На превеликий жаль, наші європейські партнери не хочуть визнавати реалії. А саме – цілком безперспективно вимагати одностороннього виконання Мінських домовленостей від України, якщо російська сторона² їх не виконує. Більше того, Україна й не може виконати Мінські домовленості – просто тому, що цьому заважає Росія.

Недарма заступник голови Спеціальної моніторингової місії ОБСЄ Олександр Хуг [заявив](#) на прес-конференції в Києві 31 грудня, що в 2016 році бажано підписати нову угоду між сторонами конфлікту на сході України для врегулювання проблем, які залишаються невирішеними. «Що ми повинні зробити, це досить зрозуміло: достатньо виписати всі існуючі проблеми в угоді і підписати її», – зазначив Хуг.

Він нагадав, що протягом 2015 року фіксувалися порушення режиму припинення вогню, використання забороненого Мінськими домовленостями озброєння, перешкоджання свободі пересування спостерігачів місії, а також складнощі в перетині лінії розмежування цивільним населенням.

Серед перерахованого Хугом тільки останнє можна закидати і Україні, і Росії, всі інші порушення – на совісті російської держави.

Але О.Хуг назвав далеко не всі положення Мінських домовленостей, які порушуються Росією.

П.7 – забезпечити безпечний доступ, доставку, зберігання та розподіл гуманітарної допомоги тим, хто її потребує, на основі міжнародного механізму. Жодна гуманітарна допомога від імені держави до ДНР/ЛНР не потрапила.

П.6 – забезпечити звільнення та обмін всіх заручників та осіб, що незаконно утримуються на основі принципу «всіх на всіх» не пізніше, ніж на п'ятий день після відводу важкого озброєння. Це положення також не виконано. Як вже згадувалося, на кінець 2015 року в неволі було 131 заручник і полонений, але перевірити ці дані неможливо. Процес звільнення та обміну повністю закритий від громадськості, він монополізований Службою безпеки України, котра посилається на необхідність секретності. Хто саме приймає рішення про обмін – наразі невідомо.

Але відомо, що СБУ змушена створювати так званий «обмінний фонд». Людям висувуються обвинувачення в «сепаратизмі» за статтею 110 КК

² Тут і далі в йдеться саме про Росію, а не самопроголошені ДНР та ЛНР, оскільки, на думку автора, вони не є самостійними, а тільки виконують вказівки Кремля.

України, або в скоєнні іншого злочину, беруть письмову згоду на обмін (іноді таке відбувається вже під час судового процесу), закривають кримінальне провадження та утримують під вартою в СБУ невідомо де, поки не проведуть обмін. Ця огидна практика абсолютно поза межами права, але в Україні змушені вдаватися до неї, щоб звільнити заручників та полонених.

Нещодавно обмін припинено: Росія поставила вимогу – спочатку амністія, а потім обмін. Йдеться про виконання Україною п.5 Мінських домовленостей – забезпечити помилювання та амністію шляхом введення в силу закону, який забороняє переслідування та покарання у зв'язку з подіями в окремих районах Донецької та Луганської областей України. Проте, як можна пробачити тим, хто вбивав і катував, викрадав, грабував та знущався?! Тим більше огидно це виглядає на тлі більше, ніж 400 кримінальних проваджень, які веде Головна військова прокуратура проти українців за воєнні злочини, котрі при більш детальному розгляді такими не є, більшість кримінальних проваджень пов'язані з незаконним зберіганням зброї та боєприпасів.

Така амністія тільки заохочує безкарність злочинців, штовхає їх на нові злочини. Не можна здавати правосуддя та справедливості в обмін на мир, бо в результаті не буде ані миру, ані справедливості – воєнний конфлікт повернеться.

Тим не менше наші європейські партнери кажуть про необхідність прийняття Верховною Радою закону про імунітет тих, хто буде обиратися в лютому в органи місцевого самоврядування ЛНР та ДНР. Знову не звертається увага, що може бути обраний вбивця і кат.

Проте в п.5 не йдеться про повну та беззастережну амністію. А тому необхідно в законі про амністію перерахувати ті статті Кримінального кодексу, за злочини відповідно до яких амністія не застосовується, насамперед, злочини проти людяності та воєнні злочини. І закон цей має стосуватися не тільки бойовиків ЛНР/ДНР, а й українських військовослужбовців та добровольців. Така амністія є прийнятною і може справді слугувати подоланню конфлікту.

Цілком доречною є пропозиція Романа Романова (МФ «Відродження») про звернення до Європейського Союзу з проханням допомоги щодо розслідування злочинів проти людяності та воєнних злочинів, скоєних під час воєнного конфлікту на Донбасі, бо Україна не має досвіду такого розслідування, а також щодо створення окремої палати в Верховному Суді України для розгляду міжнародних злочинів за участю суддів-іноземців (останнє потрібно врахувати в змінах до Конституції відносно судочинства – див. розділ про право на справедливий суд)

П. 9, 11, 12 – відновлення повного контролю над державних кордоном з боку українського уряду в усій зоні конфлікту, яке розпочинається в перший же день після проведення місцевих виборів на основі Закону України та конституційної реформи. Проте важко повірити в те, що можливо провести місцеві вибори за українським законом під контролем спостерігачів і у відповідності зі стандартами ОБСЄ про вільні, чесні і справедливі вибори. Бо вже створені закони про вибори ДНР та ЛНР, які викликають тільки нервовий сміх. Годі очікувати, що український парламент ухвалить зміни до Конституції сумнівної якості, які передбачають особливий статус Донецької та Луганської областей.

Ці положення Мінських домовленостей написані як навмисно, виходячи з презумпції, що усе це не буде виконано. А намагання все ж таки знайти 300 голосів для ухвалення змін до Конституції про децентралізацію за короткий період з 25 січня до 3 лютого, призведе тільки до розколу парламентської більшості та важкої внутрішньополітичної кризи на радість агресору.

Отже, треба запропонувати нові механізми та процедури для подолання конфлікту і збереження миру. Зокрема, треба ухвалити збалансований закон про амністію та включити до Мінських домовленостей міжнародні механізми для розслідування та судового розгляду міжнародних злочинів. Важливе значення має також інформування західного світу про порушення Мінських домовленостей Росією та штучно створеними нею ДНР та ЛНР.

Стан з правами людини в інших регіонах України

Ситуація з правами людини була мозаїчною. Багато в чому вона значно краще, ніж в 2010-2013 рр.: суттєво вищий рівень політичної свободи, свободи слова та свободи ЗМІ, свободи зібрань та об'єднань. Проте й вищий, ніж раніше, рівень насильства в суспільстві – прямий наслідок воєнного конфлікту на Донбасі. Порівняльно з 2014 роком виросла злочинність, насамперед побутова, особливо на сході країни. Крадуть навіть з льохів – продукти, консервацію. Це свідчить про бідність широких верств населення з-за дуже складного соціально-економічного стану країни, викликаного великими щоденними витратами на воєнні потреби та важким спадком розкрадання країни за режиму Януковича. Ціни на всі групи товарів і послуг зросли, реальні доходи людей суттєво зменшилися, а кількість людей, що знаходяться за межею бідності – збільшилася.

В політичній сфері зростали взаємні підозри та обвинувачення. При цьому усі політичні сили керуються політичною доцільністю і нехтують правом, а у багатьох людей – і в державі, і в суспільстві – зберігається хибне уявлення, що складні проблеми можна вирішити простим шляхом – за допомогою застосування сили і примусу. Це дуже серйозна помилка, яка може мати вкрай погані наслідки. Зокрема, події біля парламенту 31 серпня були проявом цієї помилки. Проте керівництво держави має прийняти на себе частину відповідальності за те, що сталося. Тому що, якби воно поводитися б інакше, цього б могло й не бути. Коли приймаються сумнівні, з точки зору людей, які захищали країну, рішення, виникають саме такі події. Люди, які зупиняли сепаратистську заразу ціною власного життя, заслуговують на те, щоб з ними обговорили зміни до Конституції, роз'яснили їхню логіку, навели аргументи щодо необхідності особливого статусу Донецької та Луганської областей. Не можна діяти таємно, нічого не пояснюючи. А навіть не всі члени конституційної комісії бачили законопроект про внесення змін до Конституції, що стосуються децентралізації, поки він не з'явився на сайті парламенту. Діалог влади з громадянами зараз вкрай необхідний, треба поважати людей і обговорювати з ними все.

Водночас не можна йти на поводу у тих, хто кричить про «зраду», каже про імпічмент та дострокові парламентські вибори – на радість агресору, який тільки й чекає, щоб в Україні всі з усіма пересварилися. Усі політичні сили

мають бути тверезомислячими, не вдаватися до провокативних дій і нікого примусово не ламати.

Покращилася в цілому ситуація з правом на захист від катувань та поганого поводження і правом на свободу й особисту недоторканність. [Дослідження](#), проведене Харківським інститутом соціальних досліджень в межах проекту ХПГ в 2015 році у п'яти регіонах України, не зачеплених воєнним конфліктом, показало суттєве зменшення чисельності випадків застосування незаконного насильства правоохоронцями. Оціночна кількість таких порушень за рік порівняно із 2011-м роком, коли востаннє проводилось аналогічне дослідження, зменшилася більше, ніж удвічі: з 980 тис. (604.4 тис. під час затримання) до 409 тис. (157.3 тис. під час затримання). Так само зменшилась і оціночна кількість постраждалих осіб від катувань – від 113 тис. до майже 63 тис. за рік. Однак, все одне, ці цифри є надзвичайно великими.

Водночас експерти відзначили, що зменшення випадків незаконного насильства не є досягненням МВС, оскільки в кримінальному блоці органів внутрішніх справ системних змін поки що не відбулося. Фактори, які сприяли зменшенню незаконного насильства в міліції, – це інституційні зміни: дія нового КПК та розвиток системи надання безоплатної правової допомоги. Необхідність брати дозвіл на затримання у слідчого судді призвела до значного зменшення кількості затримань і, відповідно, зменшення незаконних дій під час затримання. Також дієвою нормою нового КПК виявилось відхилення доказів судом, якщо вони були зібрані незаконним шляхом. Можливість звернення до центру безоплатної правової допомоги і участь адвоката в допиті затриманого стала серйозним запобіжником незаконного насильства. Важливу роль грають також післямайданні побоювання резонансу незаконних дій: увага суспільства до дій міліції (поліції); розвиток соціальних мереж; конфлікт на сході, поява людей із бойовим досвідом – все це стало певною протипоказом застосуванню незаконного насильства.

Катування та погане поводження в установах виконання покарань залишалося проблемою, особливо поганою була ситуація в Бердичівській ВК №70, Бердянській ВК №77, харківських ВК №25 та 100, Ізяславській ВК №58. І хоча завдяки можливості відвідувань цих закладів і співпраці з парламентським Уповноваженим ці факти були задокументовані, апелювання до прокуратури не приносять результатів: вона, як і раніше, вкрай погано виконує свої функції з нагляду за дотриманням законності в місцях виконання покарань. Тим самим ще більше підсилюється безкарність персоналу виправних колоній. Ця ситуація яскраво свідчить про необхідність реформування органів прокуратури та кримінально-виконавчої системи.

Засоби проведення шостої хвили мобілізації в деяких місцях, зокрема, в Харкові, були не тільки неприйнятними для демократичної країни, а й такими, що тільки здатні дискредитувати українську державу в очах цивілізованого світу. Міліціонери і люди в цивільному, що представлялися працівниками міліції, затримували молодих людей на вулицях, ринках, станціях метро, у навчальних закладах під час здачі ЗНО та отримання дипломів під різними приводами – встановлення особи, зважаючи схожість з підозрюваним в скоєнні злочину і т. і. Затримання процесуально не оформлялося. Затриманих привозили спочатку в райвідділи, а потім везли до райвійськкоматів, або ж,

набагато частіше, відвозили після затримання прямо на збірний пункт Харківського обласного військкомату (ХОВК) по вул. Котлова, 205. Там виписували і вручали повістки (при відсутності документів повістки заповнювали зі слів затриманих). А зі збірного пункту вже нікуди не випускали і вивозили у військову частину – служити. Родичів не повідомляли.

Зауважимо, що медкомісія в збірному пункті була порожньою формальністю, всіх визнавали придатними. Батьки розповідали, що подані документи про непридатність їх синів до військової служби службі були проігноровані, і хворих хлопців відправляли служити. Але навіщо армії хворі люди?! Вочевидь не можна мобілізувати студентів, поки вони не закінчили вузи. Не можна затримувати людей без будь-яких підстав, таке затримання може бути кваліфіковано як викрадення людини. Не можна так грубо порушувати законодавство про призов і перетворювати збірний пункт обласного військкомату в місце позбавлення волі, адже по своїй волі ніхто з доставлених хлопців не міг звідти піти, і навіть можливості зустрітися зі своїми близькими їм не давали. Годували їх там абияк, хлопці були голодні, задовольнялися тим, що змогли передати батьки через КПП збірного пункту, розділивши передачі на всіх, як у слідчому ізоляторі.

Обґрунтування цих дій від військових таке: мовляв, чинне законодавство, згідно з яким потрібно виписати і доставити повістку, на корінці якої покликаний розпишеться, а потім його викличуть до райвійськкомату, дає багато можливостей ухилитися від призову, а тому і вдалися до таких дій, оскільки план з мобілізації в Харкові виконується дуже погано. Потрібно виконувати свої конституційні обов'язки і захищати країну від агресора.

Такий варварський спосіб виконання плану мобілізації ганьбить і армію, і правоохоронців, і державу в цілому. Військовий конфлікт на південному сході країни спонукає українську владу згуртувати населення, воно має бути зацікавлене в максимальній підтримці держави і армії. Всі українці повинні розділитися на дві частини – ті, хто захищає країну від агресора, і ті, хто їм допомагає. Але хто захоче підтримувати державу, яка грубо порушує права людини і діє як цей самий агресор (згадаймо точно такі ж облави, які влаштовували в Росії, щоб послати солдатів на другу чеченську війну)? Нічого більш шкідливого для України на радість російській пропаганді не можна й вигадати, їй навіть брехати не треба. А найгірше те, що ця практика, яка є очевидним рудиментом радянського способу мислення та дій, вважається цілком прийнятною великою частиною українського чиновництва.

Такий же рудимент ми вбачаємо в байдужому ставленні до надто довгого перепідпорядкування пенсіонерів міста Щастя від окупованого Луганська до Северодонецька – і пенсіонери Щастя вісім місяців не отримували пенсії. Аналогічна історія сталася з смт Мироновське і Луганське та містом Світлодарськ, які були підпорядковані Дебальцеву, а після його здачі в лютому 2015 року мали перейти в підпорядкування Артемівська (нині – Бахмут). І ось всі бюджетники не отримували зарплатні з січня по серпень, і в цих містах встановився справжній голод, що ми побачили наочно, коли привезли туди продукти. Наші жінки просто розплакалися, коли побачили в Мироновському бійку голодних людей за хліб. Після втручання ХПГ в вересні проблему вирішили і всю заборгованість ліквідували.

А чого варті довжелезні черги на пунктах перетину лінії розмежування! В цих чергах немає доступу до води, довгий час не було туалетів – допоки Міжнародний Червоний Хрест не поставив біотуалети. Це можна кваліфікувати як нелюдське поводження в сенсі статті 3 Європейської конвенції. Черги ці створили немовби навмисно.

Після таких дій державних агентів можна не дивуватися вкрай критичному ставленню населення Донбасу до Української держави.

Такі приклади дій в суто радянському дусі можна наводити й далі. Але є й приклади позитивні – початок роботи суспільного мовлення, створення поліції та початок реформи міліції та МВС, відкриття майнових реєстрів Міністерством юстиції, перехід на електронну систему державних закупівель, ухвалення нового закону про державну службу, початок роботи Національного антикорупційного бюро, сформованого на основі майже виключно конкурсного добору за участю громадськості, початок запровадження технології мобільного зв'язку третього покоління, початок введення електронного документообігу.

Реформи і права людини

Наведені вище приклади ілюструють тезу, висловлену на початку, що боротьба за права людини – це намагання позбавитись рудиментарних радянських практик, очистити свідомість від радянських та посттоталітарних стереотипів і розвернути державний апарат в бік реальної уваги до прав людини та основоположних свобод. Ключовим фактором у цій боротьбі є інституційні зміни в усіх сферах, які, насамперед, і свідчать про реформи.

Вже накопичений досвід дає можливість сформулювати необхідні умови, без виконання яких реформи не можуть бути успішними.

По-перше, спочатку має бути розроблена візія реформи – документ стратегічного характеру, який чітко визначає мету, принципи, завдання реформування, роботу, яку треба виконати для виконання цих завдань, очікувані результати та індикатори їх досягнення, а також план дій по реалізації цієї стратегії. Бажано, щоб ці документи були обговорені експертними колами та затверджені урядом.

По-друге, реформування будь-якої системи повинна проводити нова енергійна команда, яка має політичну волю для проведення змін та достатньо повноважень для цього. Система реформувати сама себе не може і взагалі буде опиратися будь-яким змінам. Для подолання цього опору й потрібні і політична воля, і повноваження. А ще для успіху необхідний кураж реформаторів, їхні постійні швидкі безупинні дії на випередження. Якщо зміни будуть повільними, система легко до них пристосується і зможе їм протидіяти.

По-третє, команда реформаторів має складатися як з державних службовців, так і з громадських активістів, що мають необхідні знання й досвід та є професійно рівними з державними службовцями. Необхідно також постійно інформувати про перебіг реформ, використовуючи різні засоби комунікації, насамперед теле- і радіомовлення та соціальні мережі, щоб забезпечити зворотній зв'язок із суспільством і мати його підтримку. Без такої підтримки навіть, здавалося б, цілком доречні зміни приречені на провал.

По-четверте, мають бути забезпечені засоби розпізнавання службовців середньої ланки всередині системи, орієнтованих на реформи, та процедури, які дають можливість таким «білим воронам» приєднатися до команди реформаторів.

По-п'яте, необхідно провести, якщо виникне необхідність, пілотні проекти для перевірки основних ідей стратегії реформ, визначення вартості цих змін та підготовки їхнього запровадження в усій країні. Цю тезу іноді заперечують, кажучи, що відповідно до статті 19 Конституції органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Проте це не заважає створити спеціальне законодавство для перевірки змін, що пропонуються, в окремому пілотному регіоні, а потім, якщо результати будуть успішними, закріпити ці зміни в законі. Пілотні проекти дають можливість оцінити ціну реформи і визначити обсяг фінансування для її проведення. Зазвичай їх можна провести без збільшення бюджетних асигнувань.

По-шосте, коли все в плані дій вже зроблено в межах існуючого бюджету, необхідне додаткове фінансування для запровадження реформи. Відсутність фінансування може звести нанівець усі реформаторські зусилля.

За нашими спостереженнями, усі скромні успіхи в 2015 році були досягнені завдяки виконанню перелічених умов. І навпаки, відсутність стратегічної візії, нової команди та брак політичної волі призвели до невдалих поки що спроб змінити судову систему та прокуратуру.

Підсумовуючи, зазначимо, що досвід, набутий в 2015 році, і перебіг подій дають підстави для обережного оптимізму щодо поступу країни в 2016-му. Велика кількість людей рішуче налаштована на зміни в країні, ступінь взаємодії держави та суспільства стає все вище, а старі радянські практики все більше зустрічають публічний осуд.